

סוגיה כה: תפילות תשעה באב

*

רקע

הגמ' אינה דנה בסדר התפילות בתשעה באב. הראשונים דנים בשלושה עניינים בסדר התפילות:

- א. תוספת מעין המאורע שאומרים בתפילת עמידה.
- ב. סדר התפילה בכל יום שלא ניתן לומר בתשעה באב.
- ג. אמירת איכה, קינות וסליחות בתפילת תשעה באב.

מקורות

- א. תלמוד ירושלמי פ"ב ה"ב, "רבי אחא ברי יצחק בשם רבי חונא דרובה ... לעתיד לבוא"
- ב. רי"ף י. באלפס, "ירושלמי ר' אחא אומר.... מעין אותה ברכה אומר"
- רא"ש סי' לד, "ירושלמי יחיד בט"ב..."
- ג. ראבי"ה סי' תתצ
- טור סי' תקנט
- ד. ר"ן י. באלפס ד"ה וגרסי'
- רא"ש סי' לט
- ה. שו"ע סי' תקנז ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ב, ה]
- סי' תקנד סע' ד ומשנה ברורה [בעיקר: סק"ז]
- סי' תקנט סע' א-ו ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק יב, טז]

תלמוד ירושלמי מסכת תענית פרק ב ה"ב

רבי אחא בר יצחק בשם רבי חונה רובה דציפורין יחיד בתשעה באב צריך להזכיר מעין המאורע ומהו אומר רחם יי' אלהינו ברחמיך הרבים ובחסדיך הנאמנים עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלם עירך ועל ציון משכן כבודך ועל העיר האבילה ההרוסה השוממה הנתונה ביד זרים הרמוסה בכף עריצים ויבלעו לגיונות ויחללו עובדי פסילים כי לישראל עמך נתת באהבה לנחלה ולזרע ישורון ירושה הורשתה כי באש החרבתה ובאש אתה עתיד לבנותה כאמור ואני אהיה לה נאם יי' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה רבי אבדמא דציפורין בעא קומי רבי מנא איכן הוא אומרה אמר ליה ואדיין את לזו כן אמר רב ירמיה בשם רב כל דבר שהוא לבא אומרו בעבודה כל דבר שהוא לשעבר אומרו בהודייה מתניתא אמרה כן נותן הודייה לשעבר וצועק לעתיד לבוא.

ראבי"ה ח"ג - הלכות תענית סימן תתצ

ליל תשעה באב חולצים מנעליהם <והולכין לבית הכנסת> ויושבים על הארץ כדרך אבלים. ועומד שליח ציבור ומתפלל מעריב ואומר קדיש [כולן] וגם תתקבל צלותהון וכו'. ואם חל תשעה באב במוצאי שבת אין אומרים צדקתך צדק לפי שנקרא מועד, מידי דהוי כשחל ראש חודש באחד בשבת

או בשבת שאז אין אומרים. ואם יש אבל בעיר נכנס בליל תשעה באב במעריב בבית הכנסת וכן למחרת ביום תשעה באב ונכנס עד שיגמרו לומר קינות ויוצא והולך לביתו. ואם יש תינוק למול מלין אותו אחרי הקינות, ויש שמלין אותו אחרי חצות. וכן העידו רבותינו הזקנים שבמגנצא. ובעלי <ברית> לובשים כלים אחרים אך לא לבנים ממש. וכן בשבת של חזון ישעיהו אין מחליפין מעיליהם רק הכתונת בלבד. ואחרי קדיש קורין איכה וקינות ואין אומרים ובא לציון אלא מתחיל ואתה קדוש וגו'. אבל בסדר רב עמרם כתיב שאומרים גם בלילה ובא לציון בדילוג כמו למחר ומסיים כל סדר קדושה ואומר קדיש ואינו אומר תתקבל. ואם חל תשעה באב במוצאי שבת אינו אומר ויהי נועם, לפי שבמקום שנהגו שלא לעשות מלאכה בתשעה באב אין עושין, ותו דאיכרי מועד. ולמחר מתפלל שמנה עשרה ברכות. ויחיד מתפלל ענינו בשומע תפלה ושליח ציבור בין גואל לרופא כדרך שאר תענית. ורב עמרם כתב בסדורו שגם נהגו שמתפללים סליחות בשתי ישיבות. ואנו ניהגנו להתפלל [אאביך ביום ממך וגו']. ואינו נופל בתחנון, דאיכרי מועד. ואומר קדיש בלא תתקבל ומוציא ספר תורה וקורין שלשה בתורה עם המפטיר, וקורין בכי תוליד בנים ומפטיר בירמיה אסף אסיפם. ואם חל תשעה באב בשני ובחמישי אומר אל ארך אפים ואינו אומר והוא רחום. ולאחר קריית התורה אומר קדיש, לפי שאחר שיחזור ספר תורה לארון הקודש לא יאמר קדיש כדרך שאומר בכל השנה. ופותח באשרי, ואינו אומר למנצח אלא מתחיל ואומר ובא לציון וכו' ואתה קדוש ומדלג ואני זאת בריתי וכו', לפי שאסור בתלמוד תורה, ואומר קדיש בלא תתקבל אלא יהא שלמא רבא. לעולם אחר קינות אין אומרים תתקבל, ויש שנוהגים לומר אחר גמר תפלת שחרית תתקבל. וקורא בירמיה ובאיוב. ורבינו יצחק הלוי הנהיג שלא יאמר ענינו בתפלת יוצר ואין נראה לי. במנחה קורין ויחל ומפטיר דרשו. ומתפלל ענינו, יחיד בשומע תפלה ושליח ציבור בין גואל לרופא, וכולל בבונה ירושלים נחם ה' אלהינו את אבילי ציון וכו', וכן כשחל תשעה באב בשאר ימי השבוע אומר כסדר הזה. ואם חל במוצאי שבת מבדיל בתפלה ואינו מבדיל על הכוס אך פושט ידיו ורואה בצפרניו ומברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם בורא מאורי האש ואינו מברך בורא עצי בשמים, ובליל יום ראשון שהוא מוצאי תשעה באב מבדיל על הכוס בלא בשמים. ואם [חל ראש חודש אב] בשבת אינו מפטיר השמים כסאי וגם לא חדשים ומועדיכם שנאה נפשי כדאיתא במסכת מגילה, אלא בסימני פסיקתא, שבת שאחר שבעה עשר בתמוז מתחיל בסימן דש"ח נו"ע אר"ק שד"ש, וגם בשביל חתונה אין מפסיקין בסימנים הללו ולא בשביל שום דבר אחר. בשבת שלפני ראש השנה יש אומרים שוש אשיש, ויש אומרים שובה ובין ראש השנה ליום הכיפורים דרשו דמידרש אלו ימי תשובה. ואם יש שבת בין יום הכיפורים לסוכות מפטירין להאזינו שוש אשיש ויש אומרים כד מיקלע שבת בין כיפור לסוכות אומרים וידבר דוד וגו' שירה לשירה וכן נוהגין במגנצא וגם בקלוניא. ובין ראש השנה לכיפור מפטירין שובה וכולם מסודרים בפסיקתא לבר מדרשו ה' בהמצאו. סליק להו מנהגים ההגונים כאשר קבלתי.

טור אורח חיים סימן תקנט

סדר היום כתב אבי העזרי ליל ט"ב חולצין מנעליהם (עסי' תקנ"ב) והולכין לבה"כ ויושבין לארץ כאבילים ואין מדליקין נרות רק נר אחד לומר לאורו איכה וקינות ועומד ש"ץ ומתפלל ערבית ואומר קדיש שלם וקורא איכה ואומר קינות ואח"כ סדר קדושה ויתחיל ואתה קדוש ולא יאמר ובא לציון גואל שאין גאולה בלילה ולא ואני זאת בריתי שנראה כמקיים ברית על הקינות ועוד דלא שייך למימר ואני זאת בריתי שהכל בטיילים בו אבל בבית האבל יש לאומרו שאם האבל בטל המנחמין אינן בטלין ואומר קדיש בלא תתקבל והולכין לבתיהן ואין נותנין שלום זה לזה אלא כאבילים ונוזפין ואם חל ט"ב בשבת או במ"ש א"א צו"ץ מידי דהוה אר"ח שחל (להיות באחד)

בשבת שאין אומרים צו"ץ בשבת דט"ב נמי אקרי מועד וא"א ויהי נועם ויש מגאונים שכתבו כיון שא"א ויהי נועם גם סדר קדושה אין לומר ורב צמח גאון כתב א"א ויהי נועם אבל אומרים ובא לציון וכולה סדר קדושה אבל ואני זאת בריתי א"א ורבינו נסים כתב א"א ויהי נועם אבל מנהגינו לומר ערבית ושחרית ואני זאת בריתי ולמה לא נאמר והעם עוסקים באיוב וירמיהו וקניות בשחרית מסדרין הברכות והזמירות כמו בשאר הימים ויש מקומות שנהגין שלא לומר השירה ומתפללין י"ח ברכות ויחיד אומר עננו בשומע תפלה וש"ץ בין גואל לרופא כמו בשאר תענית ואומר נחם בבונה ירושלים ואינו כשאר תענית צבור לא לענין כ"ד ברכות ולא לענין תפלת נעילה וכתב רב עמרם מנהגינו להרבות סליחות בסלח לנו וא"א תחינות דאיקרי מועד ואם חל בב' ובה' אומר אל ארך אפים וא"א והוא רחום ובספרד א"א א"א ומוציאים ס"ת וקורין ג' בפ' ואתחנן כי תוליד בנים ומפטיר הוא הג' ומפטיר בירמיה אסוף אסיפם וכתב אבי העזרי וגולל ס"ת במקומו שלא למעט בכבודו אבל במסכת סופרים כתב יש קורין ספר קניות בערב ויש שמאחרין עד הבוקר לאחר קריאת ס"ת שאחר קריאת ס"ת עומד ומתפלל באפר ובגדיו מפולשין וקורא בבכייה ויללה אם יודע לתרגמו מוטב ואם לאו נותנו למי שידע לתרגם כדי שיבינו כל העם והנשים והתינוקות שהנשים חייבות כאנשים וכ"ש בנים זכרים והקורא בט"ב אומר ברוך דיין האמת ויש מניחין את תיק הספר על הקרקע ואומר נפלה עטרת ראשינו וקורעין ומספידין כאדם שמתו מוטל לפניו ויש שמשנין מקומותיהן ויש שיורדין מספסליהן וכולם מתפלשין באפר ואין אומרים שלום זה לזה כל הלילה וכל היום עד שישלימו כל העם קניותיהן ובשעת הקניות אסור לספר דבר ולצאת חוץ כדי שלא יפסיק לבו מן האבל וכל שכן שלא לשוח עם העו"ג ואם יש אבל בעיר הולך בלילה לב"ה וגם ביום עד שיגמרו הקניות.

הסבר הסוגיה

"יחיד בתשעה באב צריך להזכיר מעין המאורע". [ירושלמי פ"ב ה"ב]

הירושלמי אומר שיחיד אומר "רחם ה' א-להינו", תוספת מעין המאורע, בתפילת תשעה באב. הירושלמי אומר שדבר שלעתיד אומרים בברכת עבודה [= "רצה"], ודבר שלשעבר אומרו בברכת הודאה. "רחם" היא בקשה לעתיד ולכן יש לאומרו בברכת עבודה. הרי"ף אומר שמנהג העולם לאומרו בברכת בונה ירושלים.

סדר התפילה נידון באריכות בראבי"ה [ס' תתצ] ובטור [ס' תקנט], והם מביאים מחלוקת ראשונים האם אומרים סליחות בתשעה באב.

הרמב"ם [הל' תפילה פ"ז ה"ח] פוסק שביום הכיפורים ובתשעה באב אין רחיצה ולכן אינו מברך על נטילת ידים ולא המעביר שינה. הר"ן [י. באלפס ד"ה וגרסי'] והרא"ש [ס' לט] חולקים, ולדעתם מותר ביום הכיפורים ובתשעה באב לרחוץ ידיו לתפילה, ולכן מברך ברכות אלו. הראשונים [ר"ן י. באלפס ד"ה וגרסי', ועוד ראשונים] אומרים שלמרות שאסור ללמוד תורה בתשעה באב מותר לומר פסוקים הנאמרים על סדר התפילה, כגון קריאת שמע, קרבנות וכדומה.

הלכה

השו"ע [סי' תקנז] פוסק שאומרים "נחם" בבונה ירושלים. הרמ"א פוסק שהמנהג לאומרו בתפילת מנחה בלבד. המשנה ברורה פוסק, שכיוון שעיקר מקומו בברכת העבודה, אם שכח לאומרו בבונה ירושלים יכול לאומרו בברכת העבודה, ולחתום "המחזיר שכינתו לציון".

השו"ע [סי' תקנד סע' ד] פוסק שמותר לומר פרשת הקרבנות ומשנת איזהו מקומן. הרמ"א [סי' תקנט סע' כ] פוסק שאין לומר פטום הקטורת, לפי שאינו מסדר היום, שלא כל אדם אומר [משנ"ב סק"כ].